

Bartus Pál¹ – Dr. Fekete József²

SZEMBENÉZÉS A HAZAI SZÖVETKEZÉS MAI ÁLLAPOTÁVAL (gondolatok a folytatáshoz)³

A „Szövetkezés” c. folyóirat legutóbbi külön kiadásban (a 2011. évi lapszámban) kiformalódott cselekvési keret a most közölt elemzésekkel és prognózisokkal a hazai szövetkezeti jövőkép teljesebbé válhat, legalább is a tudomány szférájában mindenképpen. A gyakorlat ezt majd igazolhatja, vagy elvetheti. Gyorsan változó, s ellentmondásokkal átszótt, ingatag világunkban mindkettő megtörténhet: a közismert ok-okozati törvényszerűségek munkálnak.⁴

1. A közelmúlt öröksége a szövetkezésben

A szövetkezetek társadalmi-, gazdasági feladatokat végző autonóm, demokratikus szervezetek. A nemzetközileg elfogadott alapértékek és alapelvek, a szubszidiaritás elve⁵ szerint működnek. A helyi kötődésükhöz tradicionálisan településfejlesztő, szociális, kulturális tevékenység is kapcsolódik. A rendszerváltást követő események sorában a szövetkezetekhez való mikénti viszonyulás „választó víznek” bizonyult a társadalom (döntően a politi-

1 c. főiskolai tanár, a Co-op Hungay Zrt. alapító ny. elnök vezérigazgatója

2 közgazdaságtudomány kandidátusa, Szövetkezeti Kutató Intézet igazgatója

3 Ez az írás a Jászberényi Évkönyv-ben (2011) megjelent, Bartus Pál által jegyzett cikk (A hazai szövetkezés újraértékelése.), K.: Jászberényi Évkönyv Alapítvány 2011 Jászberény, illetve a „Szövetkezés” 2011. évi külön számában Fekete József által szerkesztett (Kihívások és szembesülések a hazai szövetkezeti rendszerben. Kutatási háttéranyag a szövetkezeti jogalkotáshoz) c. tanulmány felhasználásával készült, az előző anyagokban szereplő egyes részek szövszerinti átvétele alapján szerkesztett változat, „emlékeztető” jellegű összefoglalás a hazai szövetkezeti rendszer újraszervezését tovább szorgalmazó, a folyamatot mélyebben taglaló, (többnyire) ágazati szakértői anyagok alapozásához (szerk.).

4 Ld. Fekete József: Remények és lehetőségek a hazai szövetkezésben c. cikkét „Szövetkezés” 2006/2 sz. K.: Szövetkezeti Kutató Intézet Budapest, 32–52. old..

5 Az az elv, amely szerint minden döntést és végrehajtást azon a legalacsonyabb szinten kell meghozni, ahol legnagyobb hozzáértéssel rendelkeznek

ka) világában. A szövetkezeteket sokszor érték irracionális vagy éppen nemtelen támadások. „Hozzá ne nyúljatok, mert évtizedekbe kerül, amíg helyreáll a bizalom.” Így vélekedett a nyugati szakértő, amikor a rendszerváltás hajnalán az állami vagyon privatizációjának keretében a tárgykörbe jogszerűen be nem vonható szövetkezeti közös vagyon kérdése is szóba került. Hozzá nyúltak.

A szélsőséges szölamokhoz és akciókhoz az állami szabályozás megfelelő jogi háttérrel nyújtott. A túlzott buzgóság hatására többek között négy törvény intézkedett a szövetkezeti vagyonról, ezek közül három egyben átalakulási kényszert is előírt. A közelmúltban történtek sajnos nem előzmény nélküliek. A múlt század derekán kisajátított,⁶ a rendszerváltást követően „csak” osztott (nevesített) az állam, egyfajta kárpótlás, valójában a szövetkezetek szétszedését célzó terve alapján. A tizenkilencedik század végén napvilágot látott első szövetkezeti törvénycikk megjelenése után eltelt közel másfél évszázadban (számszerűségében) nem volt olyan törvénykezési aktivitás és változtatási szándék⁷ mint a rendszerváltást kísérő két évtizedben. Négy milliót meghaladó szövetkező jogos tulajdona felett dön-

6 Fekete József : A szövetkezeti vagyon államosítása, a visszaszerzés erőtlen kísérlete In: Fekete József: A hazai szövetkezetek rögzös útja máig: hogyan tovább holnap?: „ a) az Országos Központi Hitelszövetkezet hálózatát döntő részben az OTP kapta meg; b) az Országos Magyar Tejszövetkezeti Központ üzemait állami vállalatok tulajdonába adták; c) a Munkás Szövetkezeti Központ (ÁFOSZ) hálózatát a KÖZÉRT vállalatnak adták át; d) a Hangya Szövetkezetek üzemai, beszerző és értékesítő nagykereskedelmi hálózata különféle állami vállalatok tulajdonába került, a Hangyát a földműves-szövetkezetekbe olvasztották; e) a „Futura” Szövetkezeti Központ Áruforgalmi Rt) vagyonát a terményforgalmi nemzeti vállalatok kapták meg; f) a Magyar Mezőgazdák Szövetkezetének vagyonát állami kezelésbe adták; g) a Magyar Mezőgazdák Biztosító Intézetét az Állami Biztosítóba olvasztották; h) a földműves-szövetkezetek tulajdonába adott mezőgazdasági feldolgozó üzemek és gépek jelentős részét az állami gazdaságok vették át; i) ezen kívül igen sok építőipari, sütőipari, földbérő, pincészeti szövetkezet, stb. került államosításra; j) ide sorolható: a Magyar Köztisztviselők Fogyasztási- Termelő Szövetkezete; a „FRUKTUS” Gyümölcsértékesítő és Szeszfőző Szövetkezetek Központja; az Iparosok Országos Központi Szövetkezete; a Magyar Országos Takarékszövetkezet; az Országos Lakásépítő Hitelszövetkezet. Az államosított szövetkezeti vagyon részbeni visszaszerzésére az 1990-es évek elején (a kárpótlási törvényekhez kapcsolódóan) tett bátortalan kísérlet nem vezetett eredményre.” „Szövetkezés” 2010./1–2. sz. K.: Szövetkezeti Kutató Intézet Budapest, 28–29. old.

7 Kivételt képez a Nemzetgyűlés által 1946. december 13-án elfogadott, de hatályba nem lépett, majd újratárgyalt, 1947-ben hatályba lépett XI. sz. szövetkezeti törvény, amely a Magyar Országos Szövetkezeti Központba (a MOSZK-ba), a hitelszövetkezeti központtól eltekintve, beolvasztotta a hazai szövetkezeti ágazati központokat és hálózatukat.

tött az állam. A szövetkezeteket halmozott jogsérelem érte, következtében minden vonatkozásban hátrányos, főleg bizonytalan helyzetbe kerültek.⁸

A hazai szövetkezeti rendszerben hatalmas vagyoni potenciál esett szét. A szövetkezetek reagáló és alkalmazkodó képessége visszaszorult, számuk alig egyharmadára, teljesítményük és tagságuk felére csökkent, vonzásuk jelentősen meggyengült. Szerepük a piacon visszaesett, a szűkebb és a tágabb közösségek iránti szolidaritási képességük jelentősen dezorganizálódott. A probléma azért keletkezett, mert a szövetkezeti formával szemben a hatalom bizalmatlan volt. Az ország döntő tömegeinek rendszerváltó hangulatában a szövetkezetek esetében „a fürdővízzel együtt a gyermeket is kiöntötték”. Nem sikerült ez időben a magyar szövetkezeti mozgalmat a klasszikus, a fejlett nyugati országokban is eredményes szövetkezeti formákhoz igazítani, megőrizni gazdasági erejüket és széleskörű társadalmi tevékenységüket. A rendszerváltást követő, máig tartó történések hat jellegcsoportot alkotnak:

Első: a szövetkezeti üzletrész⁹ alapján történő vagyonnevesítés és a törvény által előírt első átalakulás (1992) erre az időszakaszra esett. Ezzel együtt a legitimációs válság kezdetét vette, a piaci kedvezőtlen hatásokkal erősítve a szövetkezés terén elbizonytalanodás alakult ki. A modellszövetkezetek hálózatának létrehozása állt az állam által képviselt szövetkezetpolitika, s az ehhez igazodó törvényi szabályozás középpontjában. A szövetkezeti közös vagyon nevesítésével a jogalkotó az általa remélt célt, a

8 Ld. Fekete József: A szövetkezés elméletének és gyakorlatának néhány kérdése hazánkban. „Szövetkezés” 1998/1. sz. K.: Szövetkezeti Kutató Intézet Budapest.

9 Fekete József: Az üzletrész jogi és gazdasági tartalma. In: Fekete József (szerk.): A szövetkezetek szabályozása Magyarországon (1875–2008). „Az üzletrész intézményét az állam vezette be a magyar szövetkezeti rendszerbe 1992-ben. Bevezetése „átmeneti” célokat szolgált, az akkor időszerű és „divatos” kárpótlási hullám sodrában jött létre. Az akkor hatályos törvény szerint a szövetkezeti üzletrész olyan (a gazdasági társaságok által kibocsátottakéhoz hasonló) értékpapír, amely forgalomba hozható, értékesíthető, vásárolható, örökölhető volt. A szövetkezetet és annak aktív tagjait az értékesítés során elővásárlási jog illette meg. A szövetkezetet az értékpapír tulajdonosával szemben, akárcsak a gazdasági társaságokat, visszaváltási kötelezettség nem terhelte. Nyereségükből (ugyancsak hozzájuk hasonlóan) a közgyűlés határozata szerinti osztalékfizetésre voltak kötelesek. A szövetkezeti üzletrész viszont nem valódi értékpapír, a hitelintézetekről és a pénzügyi vállalkozásokról szóló 1996. évi CXII törvény fogalmi, alaki követelményeinek, a befektetési, a felügyeleti, a tőzsdei, stb. szabályoknak, s az alkalmazhatóságukat lehetővé tevő, az értékpapír törvényhez kapcsolódó egyéb jogszabályoknak nem felelt meg. A szövetkezeti üzletrész nem vagyoni rész tulajdon, hanem jogtulajdon.” K.: Szövetkezeti Kutató Intézet Budapest 2009., 216–217. old.

szövetkezeti gazda státus és az ebből következő szemlélet erősödését nem érte el. A hatalom elvárásaival szemben a tisztségviselőket a tagság újraválasztotta, s ez időszakban nem valósult meg a hivatalos háttérszándék: a szövetkezetek feldarabolása. A szövetkezeti rendszer ez időből veszi megrendülésének kezdetét, amely a mai napig tart;

Második: folytatódott a legitimációs válság, a jogszabályi környezetben zavarok mutatkoztak. Külső és belső okok miatt jellemző maradt a tulajdonosi bizonytalanság, a közös vagyon és a szövetkezetek piaca tovább zsugorodott. Sikertelen vagy befejezetlen szövetkezeti intézkedések és törvényi előkészületek történtek. A jogalkotó korszerű szövetkezeti szabályozásra képtelennek bizonyult, a szövetkezetek a zavaros állapotok szorításában kivárássra rendezkedtek be;

Harmadik: a szövetkezetek a másodszori átalakulás kötelezettségének (2000) hatálya alá kerültek. Célkitűzés volt az egyéni gazdaságokra alapított szövetkezetek létrehozása (CXLI. tv.). Ehhez az időszakhoz kötődött a nem tag, kívülálló mezőgazdasági üzletrész¹⁰ tulajdonokra vonatkozó (az előzővel párhuzamosan megjelent) törvényi rendelkezés (CXLIV. tv.), s annak az Alkotmánybíróság által 2001. január 1-el (visszamenőleges hatállyal) történő megsemmisítése. A szövetkezeti üzletrészek kötelező, általános bevonásának (felvásárlásának) és közös alapba helyezésének törvényi előírása a távlatos határidő (5 év) és a közbeeső kormányváltás miatt nem valósult meg;

Negyedik: az új szövetkezeti törvénykezés előkészítésének jegyében zajlott. Minimalizálták a megmaradt mezőgazdasági szövetkezetek szubvencióját, így azok az évtized közepére jelentős hányadukban felszámolódtak, a többi szövetkezeti ágazatra is kiszélesedett és tartóssá vált az identitási válság, miközben újabb szövetkezeti törvénykezési előkészüle-

10 Fekete József: Az üzletrész egy csoportjának kiragadása, jogtalan kötelezés. In: Fekete József (szerk.): A szövetkezetek szabályozása Magyarországon (1875–2008). „A mezőgazdasági szövetkezetekben 1992-ben számba vett vagyon 100%-a a tagok, továbbá a szövetkezetekben valaha is tagsággal rendelkező és bárhol lakó állampolgárok részére (a törvényben meghatározottak alapján) üzletrészként került nevesítésre. Ez a gyakorlat külföldön, s a hazai viszonyok között mindaddig ismeretlen volt.

Az új szövetkezetekről szóló 2000. évi CXLI. Sztv. előírta (2005 december 31-ével) az üzletrészeknek átalakítással, illetve megvásárlással történő intézményes bevonását. Ebből a körből ragadta ki a 2000. évi CXLIV. törvény a kívül álló mezőgazdasági szövetkezeti üzletrész tulajdonosok üzletrészenek névértéken (az érintett szövetkezetek által, rövid határidővel) történő megvásárlását. A törvényhozó halmozott jogsérelmet okozott.” K.: Szövetkezeti Kutató Intézet Budapest 2009, 216. old.

tek folytak, eredmény nélkül. Ez utóbbi a szövetkezeti üzletrészek tehertelével, annak a kérdésnek a megválaszolatlanságával kapcsolódott össze, hogy az üzletrészek rendezésének súlyos anyagi terhét ki viselje: az állam, aki ezt az intézményt bevezette, a vétlen szövetkezetek, vagy az előbbi két érintett fél osztozkodjon a rendezésben? Patthelyzet alakult ki, a szövetkezetek részéről folytatódott a túlélésért való küzdelem;

Ötödik: újra megerősödött a bizonytalanság, s egyúttal a várakozás. Végül bekövetkezett a harmadszori átalakulás kikényszerítése (2006)¹¹ A törvényalkotó megalapozta a mezőgazdasági-, az ipari-, és a fogyasztási ágazatban megmaradt szövetkezetekben felhalmozott (addigra már jelentősen összezsugorodott) közös vagyon felosztását. A szövetkezetek jelentős része ismét áldozatul esett. A szövetkezeti rendszer vagyoni alapja megrendült, a tartalékok elapadtak, a tagságon úrrá vált a maradás, vagy a távozás gondolata, a közös vagyon sorsával kapcsolatos aggodalom. A dilemma a szövetkezetek kárára kiszélesedett és tartós, sok gyökérből táplálkozó válság forrását képezte. Máig ható következménye (egyéb körülmények közrejátszásával): a megmaradt szövetkezetek visszaszorulása a piacon, a bizalomvesztés, az összefogni vágyók reményeinek megcsappanása.

Hatodik: a legutóbbi években szövetkezeti ügyben az állam neutralitást mutatott, lényeges intézkedések nem történtek. A megmaradt és az újonnan alakult mintegy 5.300 szövetkezet egyaránt a fennmaradásáért küzd.

A jóslat¹² beteljesült: 1989 és 2006 között 6.810 szövetkezet szűnt meg. Felszámolásukhoz a könyörtelen piaci verseny; a belső megújulás gyengesége is hozzájárult. A piaci nyomás állandósult és fokozódott, a belső reagáló (megújulási) képesség viszont megkopott. A külső és a belső körülmények összefonódtak, a szövetkezetek többségükben áldozatul estek. Az elmúlt 20 évben legnagyobb arányú csökkenés az ipari szövetkezetek (85.1%), a mezőgazdasági szövetkezetek (84.2%), illetve az általános fogyasztási és értékesítési szövetkezetek (áfészek: 65.2%) körében történt. Adminisztratív intézkedés következtében teljes egészében felszámolásra kerültek az iskolaszövetkezetek és a mezőgazdasági szakcsoportok. A szövetkezeti tagok száma több, mint felével csökkent. A szövetkezés erodálásában jelentős erőt képviselő lobbicsoportok is részt vettek. A külső szán-

11 A Szövetkezetekről szóló általános szövetkezeti törvény (Sztv) ebben az évben jelent meg.

12 Id. 1. alcím első bek.

dékok nem kevés helyen belső aktivitással is párosultak (ennek társadalmi, törvényi feltételei ezekben az időkben alakultak ki). Választ igényelnek a miértek és a hogyanok:

a) A szövetkezeteket sanyargató, az állam nyakán maradt üzletrész intézményétől való megszabadulás vágya, a „nemszeretem” szövetkezés lehetséges határainak korlátok közé szorítása állt a háttérben. Ez utóbbi egyben a gazdasági és a személyi egyesülések, a civil szervezetek, a szolidaritás, azaz a szövetkezetek elleni támadásnak minősíthető, ami a fejlett demokráciákban szerte a világon ismeretlen gyakorlat;

b) Az érintett szövetkezetek többségében az állam által gerjesztett és fenntartott bizonytalanságból (a jog kínálta csábító lehetőség alapján) a stabil, nem háborgatott gazdasági társaságokba¹³ való menekülés munkált. Ez az adott körülmények között több szempontból méltányolható törekvés volt. A folyamat mögött végül is az állami akarat leképezése, a közös vagyron átranzszformálása teljesült ki. Ami történt törvényes keretek között történt. A szóban forgó események ilyenén való minősítése azonban féligazságot tükröz.

Valójában az állam és a vagyont szerzők között mindkét fél érdekét szolgáló kompromisszum jött létre a döntő többség kárára. Az általában vett negatív folyamatnak oldalágán azonban pozitív hozadék is megmutatkozott. A túlélési stratégia keretében (a vég nélküli törvénykezést követően) átalakult szövetkezetek és gazdaságaik jelentős részükben országos mércével mérve is a lehető legkisebb visszaeséssel éltek át a nehéz időket. Az átalakuló szövetkezetek gyorsan lebontották a korábbi struktúrájukat és rövid időn belül sikeres pályamódosítást hajtottak végre. Tőkeerős vállalkozók, a vállalkozás iránt fogékony kistőkék léptek be a gazdaságok szervezeteibe és tulajdonlásába. Döntő számban, az egyre nehezedő körülmények között, ma is tartják „állásaikat”.

A vázolt utat (a működési-, és a tulajdonváltást) sok szövetkezetben azonban nem vállalták, küzdöttek és maradtak a régi keretek között. Ők voltak, s ma is azok, akik hittek/hisznek abban, hogy a szövetkezeti formában is összeegyeztethető a piaci verseny és a szolidaritás. Nem a forma, hanem az azt determináló diszkriminatív jogi szabályozás, a kedvezőtlen gaz-

13 Az elmúlt 15 év során (alapvetően a törvényi átalakulási kényszerítésekhez kötötten) több, mint 2.000 szövetkezet alakult át gazdasági társasággá, a törvényi lehetőség továbbra is nyitott és az is marad, a szövetkezeti rendszer stabilizálódását és vonzásának kibontakozását új állami szövetkezetpolitika és kedvező jogi környezet alapozhatja meg.

dasági környezet, az időszakonkénti ellenséges politikai hangulatkeltés, végül a mikénti belső cselekvés alakította ki az ismert helyzetet.

A szövetkezeti gazdaságok egy részének talpon maradása, újak alakulása jelzi a hazai tőkével működő szövetkezetek differenciált piaci lehetőségeit. Több ezer munkahely megmentését jelentik az egyes régiókban. A versenyszférában bekövetkezett új tulajdonosi struktúrák mellett számos területen nyílik lehetőség a szövetkezetek újraszervezésére. A másfél évszázados múlttal rendelkező magyar szövetkezeti mozgalom tapasztalatait felhasználva, valamint a szövetkezés nemzetközi formáit tanulmányozva, súlyos gazdasági válsággal küzdő országunkban komoly társadalmi, gazdasági és foglalkoztatási gondok megoldásában lehet szerepe a szövetkezésnek.

2. A folytatás és az újrakezdés ötvözése

Alapvető kérdés az, hogy meg vannak-e ma a szövetkezés, a szövetkezetek működésének legitim társadalmi, gazdasági feltételei? A válasz az egyértelmű igen. Tanulmányozni kell továbbá, hogy miként jelennek meg ezek a külső és belső viszonyokban: 1. a szövetkezetek önszerveződésében (önigazgatásában); 2. a versenyen alapuló piaci szférában és a szociális gazdaságban; 3. a szövetkezeti autonómiát szem előtt tartó állami szerepvállalásban. A leegyszerűsített válasz: hogy jelenleg mindhárom szférában korlátozottan, vagy igen korlátozottan. A kilábalási szándékot és akaratot azonban nemcsak gazdasági, hanem szubjektív terhek is gyengítik. A szövetkező tömegek önszerveződésükben, saját sorsukért való öntevékeny összefogásukban vetett hite megrendült. A kialakult helyzettel való szembesülés mindmáig elmaradt. A szövetkezetek rehabilitálása jogos igény és társadalmi érdek.

Ma, a közös fellépés, a szolidaritás, az integráció, az erőegyesítés kínálta társadalmi és gazdasági előnyöket a milliányi szövetkezeti tagság, a több ezer szövetkezet közel sem használja ki Ezek híján a magára maradottságból, az elszigeteltségből, a külön út választásából adódóan a működésben jelenleg inkább a hátrányok válnak jellemzővé e nagy közösség életében. A szakadozott háló képe jól illusztrálja a helyzetet. Az okok összetettek és mélyről gyökereznek. A velük való szembesülés, a fordulat végrehajtása szűkebb és tágabb közösségi ügy és érdek.

A szövetkezés újraépítésében jelentős szerepe lehet az állami akaratnak és a társadalom aktivitásának. Elsősorban az új, minden korábbi hibás struktúrától mentes, a mai törvénykezési keretek közé beillesztett szövetkezetekben mutatkoznak lehetőségek. A legszélesebb társadalmi körből fakadó igényeket a politikának, az államnak nyitott füllel kell hallgatni, rá kell segíteni „felső” szervezéssel a kezdeményezésekre. Nem véletlenül fogalmazott néhány évvel ezelőtt az ENSZ főtitkára a Nemzetközi Szövetkezeti Napra írt köszöntőjében a világ kormányaihoz a következőképpen: „Az okos kormányok felkarolják, segítik a szövetkezés gondolatát, s felhasználják annak erejét társadalmi és szociális gondjaik megsegítésére is.”

A szövetkezés keretében teremthető esélyek és lehetőség kihasználása azonban még nem érte el a potenciális szövetkezők, az intézkedésre és helyzetteremtésre hívtak ingerküszöbét. Az állam hosszú távra visszamenő eltekintése súlyos mulasztásnak számít, döntően a szegénységben élők a vesztesek, maga a társadalom is károsult.

Az eltorzult piaci verseny, a hatékonyság, a profit mai értelmezése, szerzésének gyakorlata és következménye, illetve a gazdasági szabályozás, az újraelosztás torzítóan hat az emberi viszonyokban, fenyegetően jelenik meg a lakosság minden rétegében. A családok életében létbizonytalanságot, tehetetlenséget szül, uniformizál, vagy károsan differenciál, ássa és mélyíti a szegények és a gazdagok közötti frontvonalat. Ez már túlmutat a szövetkezetek térvesztésén, az állam társadalom-, és piacépítő szerepkörének gyengeségére, felismerésének hiányára, számos tekintetben szereptévesztésére is utal. . Széles a paletta, szűk a mozgástér, erőtlen és következetlen a cselekvés.¹⁴ Ez utóbbiban, mint cseppben a tenger tükröződik a gyakorlat. Az előálló új helyzetre a vezetők tudatos figyelmet fordítsanak. Erősítsék reagáló képességeiket, együttműködési készségüket. A szociális problémák, az emberi sorsok megértése támogató közreműködést feltételez

14 A helyzetet jól példázza a borsod megyei igrici romák esete. A Polgári Alapítvány részéről terület rendelkezésükre boesátásával 70 roma család három évvel ezelőtt zöldségtermelő szövetkezetet, roma mintagazdaságot alapított. Nehezen kezdtek, időközben azonban sikeres önszervező, önfenntartó munkaközösséggé váltak. A természet és a piac azonban együttesen csapott le rájuk, odavesztett minden termésük, tönkre mentek. Megsegítésükben a tenni képes szervezetek, mint sok más esetben is, közömbösek maradtak, noha a környék elszegényedett kis községei tucat számra tervezték hasonló program beindítását. Vajon hogyan alakul sorsuk, ha a hivatalos romaprogram keretében, ha a deklarált, a szövetkezeti mozgalomból jól ismert kölcsönös támogatási és szolidaritási elv szellemében valamifajta esélyt, támogatást kaphattak volna? Az illetékes tényezők (legalábbis erkölcsileg) adósak maradtak.

részünkről. A folyamat tartósnak tűnik. Ezért az olyan reagálás is állandó szükséglet, amelynek célja a megváltozott viszonyokhoz való szüntelen igazodás, hiszen a vidék, a falusi lakosság a szövetkezeti átalakulások vesztesének tekinthető, jelentős részük helyzete ma is kilátástalannak tűnik. A szövetkezetek szervezői éppen ezért tagságuk (szűkebb és tágabb környezetük) szolgálatára tegyenek fokozott erőfeszítéseket.

Tetőzi a problémát az, hogy a falu önellátó szerepe (a korábban saját termelésben előállított élelmiszerekből is) megszűnt, melynek hatása egyre inkább érezhető. (Ennek pótlását a legjobb szándék mellett sem tudják megoldani az olyan rásegítések, mint a szociális boltok hálózata, vagy a fáradtságot nem ismerő szociális munkások, tanácsadók szorgalma.). A polgári társadalmakban az állam érdekelt a szövetkezésben, az általa gyakorolt hatalom és a szövetkezeti autonómia összeegyeztethető.

Ez is része lehet egy közös célon alapuló társadalmi szövetség meghirdetésének, ha lehet, formális megkötésének. Stabillá teheti ezt a szövetkezetek középutas pozíciójának elfogadása és elismerése, ahogy a magyar szövetkezés úttörője, gróf Károlyi Sándor is gondolta. Az emberi erő újbóli felfedezése nélkül a szövetkezeti eszme ugyanis elvesztheti eredeti értelmét és tartalmát. Nem törvényszerű azonban, hogy így legyen! A társadalmi és gazdasági integráció az élet minden területén (a szövetkezésben is), a létezés, a megmaradás, a haladás megkerülhetetlen feltétele.

A fordulat véghezvitelén való munkálkodás, s egy új helyzet folyamatos formálására irányuló intézkedések ezért gyakorlati reagálást és időben megtett intézkedéseket feltételeznek. Jelentős tömegek számára az összefogáson alapuló reményt (mostani gyengesége ellenére is) a szövetkezés kínálja. Erre az irányadó nemzetközi szervezetek már korábban felhívták a nemzeti kormányok figyelmét, s javasolták, hogy a globalizáció káros hatásainak csökkentése érdekében támogassák a szövetkezetek alapítását, megerősödésüket, tevékenységük kiszélesítését. Emberközpontú hálózat kiépítésére helyezték a hangsúlyt! Úgy tűnik, hogy mára már érlelődnek a változás bekövetkeztének feltételei, a szövetkezetek a szociális gazdaságnak egyre inkább részeivé válnak hazánkban.¹⁵

Kérdés az, hogy: a ma jellemzőnek ismert állapot megváltozása folyamat eredményeként, vagy direkt fordulat keretében következhet be a szövetkezeti rendszerben? Milyen mértékben és módon jelenhet meg benne a

15 Ld.. Szeremley Béla: Miért közügy a szövetkezés? (értelmezések akkor és most) c. írását. „Szövetkezés” 2008/1–2. sz. K.: Szövetkezeti Kutató Intézet Budapest, 47–52. old.

tudatosság (a felismerés) és a kényszer vagy a kettő elválhat egymástól, s ez, vagy az dominálhat? Valószínűnek tűnik, hogy az átalakulásban a kettő keveredhet, együttes hatásuk motiválhatja a változást, egy korszerűbb szövetkezeti gyakorlat kialakulását.

Vissza kell térni az eredeti forráshoz, a hatalmas anyagi és szubjektív erő újbóli „felfedezése” nélkül a szövetkezeti eszme ugyanis elveszítheti eredeti értelmét és hasznát. A társadalmi jellegből következik az, hogy a tagság a közvetlen érdekkörön kívül, az adott régióban, az ágazatban, s a tágabb szövetkezeti rendszerben is határozottan fejezze ki törekvését, nyilvánítsa ki akarátát. Tudatosulni kell annak, hogy a társadalmi-, gazdasági integráció minden területen és szinten egyaránt a létezés, a megmaradás, a haladás megkerülhetetlen feltétele a szövetkezésben.

A szövetkezetek aktivitása: sikerük és kudarcuk, közvetlenül vagy közvetetten, ilyen, vagy olyan formában: 1. az önszervezés; 2. az együttműködés; és 3. az állami szerepvállalás egységében vagy ellentétében mutatkozik meg. A stabilitásban, vagyis a sikeres működésben a három „szereplő” összjátéka meghatározónak bizonyult eddig is, s a jövőben is az marad. A mára kialakult helyzet determinálja a jogalkotó és a végrehajtó hatalom szövetkezetekkel kapcsolatos magatartását, egy hatékonyabb együttműködés programját akkor, ha valóban nyitni kíván a szövetkező tömegek, s azok felé, akik számára a szövetkezés esélyteremtő forma lehet. Számolni kell viszont azzal, hogy adott belső és külső körülmények határozzák meg a szóban forgó tényezők erő-sorrendjét és hatását a működésben. A három komponens a szövetkezetek gyakorlatában leginkább két oldallá ötvöződik. Egyik: a külső feltételrendszer (a piac és az állami magatartás); másik: az önszervező szövetkezeti közösség. Ezek a szövetkezetek gazdasági és társadalmi stabilitásának két alapvető pillérét képezik, közöttük hatásmechanizmus alakul ki, eredőjük: egy jobb vagy egy kedvezőtlen állapot.

A szembesülést és a fordulatot jelentő cselekvések azonos típusú intézkedéseket fejeznek ki. Ezek azonban jellegükben különböznek egymástól. A szembesüléshez kapcsolódó intézkedések az adott helyzet korrekciójára, míg a fordulathoz illeszkedő cselekvések új helyzet megalapozására irányulnak. A stabilizálódás megteremtésére kedvező társadalmi, gazdasági alapot eredményez mindkét változat (egymást követően, együtt). Az üzleti taktikák és stratégiák, az együttműködési formák, a belső szellemi, anyagi tartalékok újraértékelése (a szövetkezetek közötti viszonyokban az ágazaton és a közös rendszeren belül egyaránt) időszerű, egyben folyamatos feladat.

Az aktív cselekvés, a helyes érdekérvényesítés képessége vitte előre és tartotta együtt eddig is a szövetkezőket. A sebek gyógyítása akkor lehet végleges, ha az egyben a jövő irányába is mutat, s ha kell, az újrakezdéssel kapcsolódik össze. A közös cél az, hogy a szövetkezetek mind szélesebb körben ismét esélyteremtő formákká váljanak elsősorban vidéken, ezen belül is a munkanélküliség sújtotta térségekben, ott, ahol semmiféle más alternatíva nem kínálkozik a szegénységből való kitörésre. E folyamat beindítása szorosán vett társadalmi, gazdasági ügy, mindkettő a helyi kezdeményezésekben és az állami támogatásban teljesedhet ki. Ennek a széleskörű vidékmentő vállalkozásnak lehetnek olcsó, tartós és hatékony helyi keretei maguk a szövetkezetek.

A kívánatos együttállás egyik összetevője az okszerű belső (szövetkezeti) cselekvés; másik: a kedvező jogi környezet.¹⁶ Együtt lehetnek garanciái a szövetkezetekben rejlő erő és tartalék mozgósításának, általa széles néprétegek boldogulásának. Ki kell szabadítani a szövetkezeteket abból a karanténból, amelybe az állam, a piac és részben saját maguk okozta körülmények miatt kerültek.

Az előnyös pozíciók megtartása mellett az idejét múlttal, a hatékonyságot, versenyző-, és jövedelemterelő képességet gátló tárgyi és személyi viszonyokkal való szakítás az újraszerveződés véghezvitelének lényegi alapja a szövetkezetekben és rendszerükben. Fejlődési igényük, szükségleteik szerint reagáljanak, igazodjanak! Ha ez nem így van, akkor mozdulatlan-ságban, „álló helyzetben” maradnak, elvesztik alkalmazkodó képességüket. Visszaesés, az eredeti funkció értelmetlenné válása, zsákutca, megszűnés a következmény.

További kockázatok is adódhatnak, a sikeres szereplés és a bukás helyi esélye egyformán megnőtt. Adódik ez néha a túlzott különállásra való berendezkedésből, amelyet kedvezőtlen következmények is kísérhetnek. Az akkumuláció tekintetében a szövetkezetek között jelentős különbségek alakulnak ki, a cselekvés materiális korlátai meghatározódnak. Ez a körülmény számottevően differenciál, a tőke hiányáról tanúskodik, arról is azonban, hogy a képződött szabad forrásokat (még ha azok olyan kevesek is) ritkán egyesítik, s használják közös célok (vállalkozások) indításához. Eh-

16 Zsuhár András: A rendszerváltást követő szövetkezeti jogalkotás az egymást követő kormányok politikájának tükrében. „Szövetkezés” 2005/1. sz. K.: Szövetkezeti Kutató Intézet Budapest 5. old.

hez párosul az is, hogy a szövetkezetek a legutóbbi időkig is érezhetik a mellőzöttségüket, ami nem biztos, hogy nagy baj, de nem mindig előnyös, ma ez utóbbi a jellemző.

Abból lehet kiindulni, hogy a várható változások irányát és jellegét a szövetkezetekben és ágazatukban, egész rendszerükben az dönti el, hogy a piac számukra hogyan alakul; velük kapcsolatban az állam milyen magatartást tanúsít, s ezekhez a szövetkezeti közösségek miként viszonyulnak? Olyan válasz kell, amely a társadalmi és a gazdasági környezetbe egyaránt jól illeszkedik. A kreativitást és az innovációt a közös érdekeltség gerjessze! ¹⁷

A stabilitás biztosítására koncentráló programjukban (elsősorban gazdasági eszközökkel, szövetkezetfejlesztési szolgáltatásokkal, tanácsadó hálózatuk kiépítésével és hatékony működtetésével) törekedjenek a szövetkezetek arra, hogy kiaknázhassák az általuk folytatott tevékenységben, a különféle integrációikban lévő tartalékaikat. Tőkeegyesítéssel javítsák erejüket és kockázatviselési képességüket. Profiljuknak megfelelően szélesítsék és korszerűsítsék közös vállalkozásaikat a termelésben, a feldolgozásban, illetve az értékesítésben. Működésük meghatározó területein, különösen fő ágazataik összehangolásában korszerűsítést hajtsanak végre, alap és kiegészítő tevékenységükben piaci igények szerinti teljesítménybővítést valósítsanak meg.

A szövetkezetek formagazdagságának nemcsak bővülésére, hanem az egyes típusok „egyesülésére,” különféle együtt-munkálkodásokra, közös fellépésekre is nagy szükség mutatkozik. A minőségi és mennyiségi termelés követelménye, a termelés és a feldolgozás, az értékesítés egységének a megteremtése, az ezekhez kapcsolódó beszerzési pozíciók javítása a szövetkezetek szövetkezését célszerűsíti. Ennek megjelenési (működési és érdekeltségi) formája, a hasznosságnak megfelelően, igen változatos lehet. A tőke és a tevékenység egyesítése, a közös fellépés kínálta előnyök kihasználása alapján dönthető el a megfelelőnek mutató szövetkezeti forma.

Mozgósítsák a belső és a külső munkamegosztásban fellelhető tartalékaikat, általa piacaik döntő területein minőség, hatékonyság és eredményjavulást érjenek el a szövetkezetek. Szervezeti, szervezési és irányítási

17 Ld. Vadász György: A szövetkezeti társulási forma a világgazdasági válság leküzdésében c. írását. „Szövetkezés” 2008/1–2. sz. K.: Szövetkezeti Kutató Intézet Budapest, 37–47. old.

rendszerüket az önállóság, a felelősség és az érdekelttség növelése alapján racionalizálják. A különféle funkciók és tevékenységek decentralizálása mellett hatékonyság-szemponturn centralizálást is hajtsanak végre annak szem előtt tartásával, hogy „az öngondoskodás és az önmagukért érzett felelősség nyomatékos érv a decentralizáció kellő mértékű érvényesítése és a centralizáció túlzott kiterjesztése ellen. A centralizáció és a paternalizmus¹⁸ ikertestvérek, mint ahogy a decentralizáció és az öngondoskodás is azok.”¹⁹

A stabilitást szolgáló együttműködési változatok sokféle formája mutatkozik (ágazaton belül és ágazatok között) a szövetkezeti rendszerben. Szüntelen keresni kell a lehetőségeket, a mozgástér bővítését! A piaci helyzet, a tagság szolgálata, a szövetkezetek gazdasági stabilitásának megeremtése vagy annak erősítése szükségessé teszi, hogy radikális változások történjenek a szövetkezeti önszerveződés, az együttműködés és az autonómia keretei között. Ki kell jelölni a közös célokat, a mozgásteret, annak határait. Az új körülmények között új kezdeményezésekre és vállalkozásokra van szükség.

A közösségek erőegyesítése: az együttes fellépés, az összefogás és az érdekérvényesítés megkülönböztetett figyelmet érdemel a stabilitás fenntartásában. Mindkettő (közvetve, vagy közvetlenül) a szövetkezetek belső életében, különösen a munkahely megtartásában, lehetséges bővítésben; az egyéni kezdeményezésekben, a rugalmas, gyors reagálásokban; az új igények és követelmények érzékelésében mutatkozhat meg. Tervszerűen és tudatosan számolni kell e lehetőségekben rejlő előnyökkel. Hasznosításukat szubjektív eszközök is támogathatják. Az elkötelezettség, a tetterkésztség figyelembe és elismerésben részesüljön!²⁰

Abból a tapasztalásból kell kiindulni, hogy az alkotó, kooperatív közösségek a társadalomban és a gazdaságban egyaránt felértékelődtek. A kínáló előnyök kihasználása közös szövetkezeti érdek. E lehetőségekhez a szövetkezeti szervezetek korábban, s most is munkáló hagyományaik alapján hajlékonyan igazodjanak! Az öntevékeny szerveződések keretei között

18 Hivatali/tüzemi főnök atyáskodása, atyáskodó vezetése, az állampolgárt kiskorúként kezelő vezetői stílus, magatartás. Idegen szavak és kifejezések szótára. Akadémiai Kiadó Budapest, 496. old

19 Kornai János közgazdász professzor, „Népszabadság” 2012. január 28-i lapszám.

20 Ld. Fekete József (témavezető): Szövetkezet-fejlesztés az ezredforduló éveiben hazánkban c. kutatási anyag összefoglalóját. Szövetkezeti Kutató Intézet Budapest, 1999, 90 old.

boldogulni vágyók gazdasági esélyeinek javítása, a szövetkezetek kilátásait, működését, meghatározó általános feltételek jobbítása alapvető célként jelölhető meg a szövetkezeti mozgalomban csakúgy, mint a szövetkezetek gazdasági rendszerében.

A közös cselekvésre, az együttes fellépésre, a belső anyagi és szellemi erők mobilizálására a szövetkezeti forma általában jó lehetőséget kínál. Az ilyen fajta aktivitás azonban mindig is többséyles volt és az is marad. A célok a szövetkezeti rendszer lényegéből fakadó szükségletekkel összhangban követhetők. A közöttük támadt ellentmondások, bizonytalanságok, megingások az adott szövetkezetben, esetenként a szövetkezeti hálózatban riasztó jeleket sugároznak. Jelezik a szervezet gazdasági megingását, netán megroppanását.

A kívánatos, koherens szervezeti rendszer kiforrálódását és folyamatosságát számos alkotó elem (cselekvési változat) biztosítja. Ezt az állapotot a szövetkezetek változásuk, reagálásuk és egyéb igazodásuk eredményeként alakíthatják ki, tarthatják fent.

Az adott társadalmi, gazdasági viszonyokkal történő szembesülésből következő mikénti cselekvések építik újra, vagy rombolják a szövetkezetek stabilitását. Ez utóbbin alapuló fordulat véghezvitelét (megfelelő feladatellátásban és együttműködésben) új cselekvési program szolgálhatja. A szövetkezetek számára is megszívlelendő az általános tapasztalat: a gyengeségek leküzdését magába foglaló kezdeményezések alapozzák meg a sikert.²¹ A meglévő szövetkezetek „arculatának” javítására irányuló lépések példaértékű ösztönzői lehetnek az újak alakulásának, egészében a szövetkezeti alapértékek és alapelvek globális érvényesülésének. Célszerű ezért folyamatosan kommunikálni az egymásra utaltság normáit. A közös tervek elfogadásában és a hozzájuk való viszonyulás kialakulásában nagy szerepet kaphat a tájékoztatás, a képzés-, és továbbképzés, a helyes érdekérvényesítés, a jó és a rossz példák bemutatása. Ezek az új szövetkezetpolitikában, s a vidékfejlesztési program keretei között megjeleníthetők.

21 Bartus Pál: A fogyasztási szövetkezetek pályamódosítása. 120–125. old., Eredmények, korrekciók, fejlesztések. 302–306. old. In: Bartus Pál: Az áfészekről a coop rendszerig a hazai szövetkezés keretei között (511. old.). K.: Szövetkezeti Kutató Intézet Budapest 2007.

3. A jelleg és a stabilitás garanciái

A szövetkezetek „nagybani” önmagukra találása teremtheti meg együttes fejlődésük feltételét. Cselekvésük új alapokra helyezése és radikális megújítása egymást átfedő, egymást támogató két erőterbe valósulhat meg. Egyik: az önkifejező társadalmi szerveződés, maga a szövetkezeti mozgalom, a másik: a versenyképes szövetkezeti gazdasági rendszer. Külön-külön történő kifejeződésükben, működésükben is erősíthetik egymást, összeadódásukban pedig esélyeiket és lehetőségeiket feltranszformálják. A szövetkezetek erőfeszítései ugyanakkor csak kedvező társadalmi, gazdasági feltételek között lehetnek sikeresek és tartósak. Védelmük, fejlődésük előmozdítása az állam részéről is új szerepvállalást indokol. A szövetkezeti változó tőke okozta gazdasági labilitás ellensúlyozása, a tőkemegtartó és növelő képességük javítása, a tagsági érdekeltség növelése és szélesítése, a kiegyensúlyozottabb működés előmozdítása álljon a középpontban! Jogos igény tehát a szövetkezeti forma pozitív megkülönböztetése a társasági formával szemben azon az alapon, hogy a szövetkezetek egy része a szociális gazdaságba²² tagolódó nonprofit szervezet, másik hányada, noha profit orientált piaci szereplő, alapszabályában rögzített társadalmi és szociális feladatokat is teljesít tagjai, a lakosság felé. A szolidaritási igény nem lehet kétséges, a mai Magyarországon is alaposan felértékelődik, ha másért nem, a szűkös anyagi források miatt is. ... „erkölcsi értéke a mellett szól, hogy az állam nagy szerepet vállaljon a betegek és az öregek, a hátrányos helyzetűek, a rászorultak segítésében”²³ A növekvő szociális szükséglet és az e célra fordítható megcsappant anyagi forrás között kialakult ellentmondás a szövetkezetek jövedelemtermelő képessége és az állami szerepvállalás növelésével, a kettő összehangolásával jelentős mértékben oldható.

A jó program és a tiszta szövetkezeti elvek mentén történő szerveződés a mai társadalmi, gazdasági helyzetben is lehetőséget nyújt különböző típusú szövetkezetek szervezésére. Elsősorban ott, ahol szélesebb körű társadalmi bázison lehet dolgozni, ahol a tevékenységben a szövetkezeti közösség és a szervezet egyaránt érdekelt. Böven vannak a szövetkezés történetében erre jó példák. Az ismert hazaiak mellett néhány nemzetközi is követendőként szolgálhat. Íme:

22 Ld. Farkas Tamás: A szövetkezetek a szociális gazdaság meghatározó részei c. cikkét. „Szövetkezés” 2007/1–2. sz. K.: Szövetkezeti Kutató Intézet Budapest, 27–39. old.

23 Kornai János közgazdász professzor írása, „Népszabadság” 2012. január 28- i lapszám.

a japán családok teljes öntevékenységgel működő árubeszerzési szövetkezete (a legolcsóbb értékesítő helyek folyamatos felkutatására); az oxfordi polgárok telefon szövetkezete; a Nyugat-Európában újrászerveződő egészségügyi-, szociális szövetkezetek; a Spanyolországban sikeres oktatási-, iskolaszövetkezetek (Madridban a 6–18 éves korosztály fele ilyen iskolákban tanul); a francia zöldségtermelő szövetkezetek; a portugál halászati szövetkezetek; a spanyol cseresznyetermelők szövetkezetei; a végére egy morbid, ámbar igen széleskörű szövetkezés Svédországból, a Funerál Coop, amely temetkezési szolgáltatást végző szövetkezet, és mint ilyen vállalkozás, a legolcsóbb és a legnagyobb az országban. Újszerű figyelmet érdemel az Európai Szövetkezet (SCE),²⁴ stb.

A paletta tehát végtelen széles és színes, a szövetkezés mindig keresi a lehetőségeket, a mozgástér bővítésének esélyét, a piaci szegmenseket. A társadalom igénye folyamatosan változik, de jelen van épp úgy, mint az üzleti lehetőség: mindig a küszöb előtt áll és halkán kopog, csak meg kell azt hallani, és magunkhoz kell bocsátani. A szövetkezésben a szolgáltatás területe ma Magyarországon kiaknázatlan lehetőség. Szervezetten, a fejlett nyugati láncoktól tanulva, a lehető legszélesebb körben mozgósíthatók az iménti tartalékok.

Kevés, illetve alig van magyar szervezésű franchise ezeken a területeken. Egy ország piacát leginkább az ott élők ismerhetik, csak úgy, mint a fogyasztók igényeit, s ez adhatja meg az új szövetkezések tartalmát, profilját. A szövetkezeti bázisú és hasonló hálózatok kiépítése érdekében bőven van tennivalója az ágazati, szakmai irányításnak, az országos szakmai szövetségeknek. Figyelembe véve az ország nagyságát (kicsinységét), aligha számíthat sikerre az a rendszer: szövetkezet vagy gazdasági társaság, amely versenyképesen akar tevékenykedni országos integráció²⁵ szervezése nélkül.

Az állami szabályozási normák stabilitást és kiszámíthatóbb jövőképet kell, hogy adjanak ennek a területnek, amennyiben számít rendszeralapú működésükre. Létezik persze más megközelítés is, ellenérv. Ez a változat a

24 Olyan szövetkezet, amelynek működése legalább két uniós tagországra terjed ki. Tagjaik önállóságukat megőrizve, belső megállapodás útján töreksenek gazdasági és társadalmi tevékenységük fejlesztésére. Legalább öt természetes személy alakíthatja, ha közülük kettő más-más tagállam lakosa, de fúzió, vagy létező szövetkezet átalakításával is létre jöhet. SCE : Societé Coopérative Européenne.

25 Hasonló megközelítésben, de más összefüggésben kerül tárgyalásra az integráció fontossága a 2. alcím keretében

közelmúlt szövetkezeti világa, amit minden értelemben túl kell haladni. A magyar szövetkezeti rendszernek tartósan be kell épülni a szövetkezetek nemzetközi világába, (ma ettől távolodást tapasztalható), ahogy tette ezt külpolitikájában a magyar állam a visegrádi országokkal vagy épp az európai uniós tagságával.

A szövetkezés elterjesztése csak egy módszer, egy megoldási esély mai bajainkra. Világszerte ez a módszer bizonyított és kínálja magát ma is a közjó javára, akár a legszegényebb vagy leggazdagabb országokban egyaránt, így Magyarországon is képes a társadalmi és gazdasági bajok részbeni orvoslására. Valamennyi szerveződés jelszava és tartós boldogulásának alapja: szövetkezeti hálózatban-, rendszerben, együtt!²⁶ Ha ebben az állam is partner, akkor az újrakezdés a szövetkezeteknek és tagságuknak biztos jövőt ígér.

26 Ld. Bartus Pál–Fekete József: Idea és a valóság a szövetkezésben cím alatt közölt párbeszédet. „Szövetkezés” 2007/1–2. sz. K.: Szövetkezeti Kutató Intézet Budapest, 5–27. old.